

*Максим Потапенко*  
(Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)  
*Maksym Potapenko*  
(Niżyński uniwersytet państwowy im. M. Gogola)

**З архіву Генрика Яблонського.  
Свідчення учасників польського  
незалежницького руху про діяльність  
Міністерства польських справ Української  
Народної Республіки в 1917–1918 роках  
Z archiwum Henryka Jabłońskiego.  
Relacje uczestników polskiego ruchu  
niepodległościowego o działalności  
Ministerstwa spraw polskich Ukraińskiej  
Republiki Ludowej w l.l. 1917–1918**

Невелика за об'ємом книга Генрика Яблонського «Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918»<sup>1</sup> є першим ґрунтовним дослідженням політичного життя поляків Наддніпрянської України за часів Центральної Ради та гетьманату Павла Скоропадського. До сьогоднішнього дня вона залишається найбільш повною і комплексною науковою працею з теми, фактологічним і концептуальним базисом її подальшої розробки в польській та українській історіографії.

---

<sup>1</sup> Jabłoński H. Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918. Warszawa, 1948. 165 s.

Працювати над темою Генрик Яблонський почав напередодні II Світової війни. У журналі «Niepodległość» за 1939 рік було вміщено дві частини його розлогої статті «Ministerium Spraw Polskich Ukraińskiej Republiki Ludowej 1917–1918»<sup>2</sup>. Через німецько-радянську окупацію II Речіпосполитої робота над нею не була завершена. Виклад матеріалу був доведений лише до липня 1917 року й завершувався на перипетіях формування польського представництва у Центральній Раді. Відтак, навіть не було розпочато виклад основного матеріалу. Останній сюжет другої частини статті містив роз'яснення, чому справа формування віце-секретаріату польських справ секретаріату міжнародних справ – зародку майбутнього міністерства – опинилася в руках Польської демократичної централі в Україні.

До цієї теми Генрик Яблонський повернувся лише після початку роботи у Варшавському університеті й у 1948 році публікує названу вище книгу. Сам Генрик Яблонський скромно оцінював наукову вартість свого дослідження. Головним його завданням було зафіксувати проблематику політичного життя поляків Наддніпрянської України революційної доби в історіографічному дискурсі; «...викликати дискусію, може навіть протести, чи хоча б обурення»<sup>3</sup>.

Такий стан речей, фактична відмова від проведення ґрунтовного монографічного дослідження, зумовлювалася фатальним станом збереження і доступності джерельної бази. Її ядро становили скопійовані Леоном Тжецяком перед II Світовою війною поодинокі документи Міністерства польських справ УНР, які

---

<sup>2</sup> Jabłoński H. Ministerium Spraw Polskich Ukraińskiej Republiki Ludowej 1917–1918. Niepodległość. Casopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski. Warszawa, 1939. T. XX. Z. 1(54). S. 65-88; Jabłoński H. Ministerium Spraw Polskich Ukraińskiej Republiki Ludowej 1917–1918. Niepodległość. Casopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski. Warszawa, 1939. T. XX. Z. 2(55). S. 260-268.

<sup>3</sup> Jabłoński H. Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918. Warszawa, 1948. S. 16.

перебували у приватних осіб. Сам Генрик Яблонський висловлював припущення, що значна частина цих документів загинула, або так і залишиться в приватних руках, а отже буде мало-доступною і швидше за все невідомою для дослідників.

Саме через це джерельною основою для дослідження Генрика Яблонського були ним же зафіксовані усні свідчення людей, які були причетні до створення і діяльності міністерства. Всього було зібрано свідчення принаймні 15 осіб: Людгара Грохольського, Станіслава Дембецького, Казимира Домославського, Станіслава Каліновського, Антоніни Кжижановської, Романа Кнолля, Вітольда Матушевського, Романа Нівінського, Владзімежа Редліча, Казимира Рожневіча, Валеріана Рудницького, Антоніни Соколіч, Олександра Сплати-Неймана, Станіслава Стемповського, Леона Тжецяка. Значна їх частина була зібрана впродовж 1933 року.

Вартує уваги спосіб фіксації цих свідчень, оскільки він визначав їх інформаційну цінність. Більшість з них є вторинними впорядкованими записами (машинопис) із біглого конспекту, який Генрик Яблонський, як інтерв'юер, вів під час усної розмови з респондентом. Також частина свідчень записувалася респондентами власноруч у вигляді незначних за об'ємом спогадів<sup>4</sup>. Припускаємо, що окремі свідчення, зокрема Людгара Грохольського, так і не були записані.

Сам Генрик Яблонський наголошував на високому ступені суб'єктивності усіх цих свідчень. Почасті респонденти не могли згадати важливі факти, плуталися в хронології і прізвищах, не мали жодних документів для «пригадування» й обґрунтування свідчень. Особливе застереження він робить щодо політичного підтексту цих свідчень, адже гостра ідеологічна полеміка, в умовах якої функціонувало міністерство в Києві у 1917–1918 роках, проектувалася на політичне життя II Речі посполитої й до

---

<sup>4</sup> Jabłoński H. Ministerium Spraw Polskich Ukrainkiej Republiki Ludowej 1917–1918. Niepodległość. Casopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski. Warszawa, 1939. T. XX. Z. 1(54). S. 67.

певно міри залишалася актуальною на початку 30-х років ХХ століття<sup>5</sup>. Значна частина свідчень має ознаки режисури – структура свідчень визначалася не лише пригаданим досвідом респондентів, але й запитаннями Генрика Яблонського. При цьому слід відзначити, що він був доволі тенденційним інтерв'юером. Наприклад, особливу увагу звертав на взаємини поляків з вищими органами влади УНР, питання розвитку національної освіти та військового будівництва. Активне використання свідчень для формулювання і уточнення питань наступним респондентам може також вказувати на його слабку обізнаність із темою дослідження на момент початку інтерв'ювання. Важливою рисою методики інтерв'ювання Генрика Яблонського було вмонтовування сюжету діяльності міністерства у широкий контекст епохи. При цьому особлива увага приділялася розвитку відносин між польськими політичними партіями.

Вартує уваги й те, що при написанні книги Генрик Яблонський доволіно цитував й редагував ці свідчення. Він їх використовував у якості таких собі пам'ятних записок, які містили схему і фактаж. Через це незначна увага приділялася формі запису. Свідчення насичені короткими рубаними та складно-підрядними реченнями, не уніфікованими скороченнями і аббревіатурами, почасти трапляється тавтологія, лише зрідка використовується пряма мова респондента, натомість непоодинокі коментарі самого інтерв'юера.

Аби уникнути викривлення перекладу, наведемо польською мовою дві редакції свідчення Станіслава Каліновського:

Centralne Archiwum Wojskowe, sygn. 400.2831, k. 4.	Jabłoński H. Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918. Warszawa, 1948. S. 28.
Prezesurę P.K.W. i jakgdyby kirownictwo sprawami	Sprawa tej nominacji jest nadzwyczaj ciekawa. Narodowi-demokraci pragneli po

<sup>5</sup> Jabłoński H. Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918. Warszawa, 1948. S. 16.

<p>zewnątrznymi objął Bartoszewicz, a sprawy wewnętrzne Jezierski – objął endecy. Najgorętsza walka rozegrała się o wydział oświaty. Przeciwno demokratycznej kandydaturze prof. Kalinowskiego endecja wysunęła kandydaturę Pereswet-Soltana. Za prof. Kalinowskim opowiedział się redaktor „Dziennika Kijowskiego” Edward Paszkowski, który mimo, że endek wychodził ze stanowiska fachowości prof. Kalinowskiego w dziedzinie oświatowej. Dzięki temu poparci, prof. Kalinowski uzyskał większość i objął kierownictwo wydziału oświaty P.K.W. Endecy nie byli zadowoleni z tego wyniku i było widocznym, że skorzystają z każdej najbliższej sposobności, aby oświatę wydrzeć z ręki demokratów.</p>	<p>obsadzeniu prezesury, spraw zewnętrznych i wewnętrznych (Jezerski) – opanować i oświatę. O stanowisko to rozegrała się gorąca walka. Wysunięto dwie kandydatury: demokratyczną prof. St. Kalinowskiego i narodowo-demokratyczną J. Pereswet-Soltana. Pereswet-Soltan, uchodzący do pewnego stopnia za liberała, mający silne poparcie prezesa P.K.W., zdawał się być zwycięzcą. Tymczasem jednak za Kalinowskim opowiedział się niespodziewanie Edward Paszkowski, redaktor poczytnego i dobrze redagowanego organu ziemiaństwa – „Dziennika Kijowskiego”. Motywował on swe stanowisko względem na fachowość prof. Kalinowskiego w dziedzinie oświaty. Dzięki temu zwyciężył kandydat demokratów, ale widoczne było, że niezadowoleni z wyniku „narodowcy” skorzystają z pierwszej sposobności, aby i ten tak ważny resort wyrwać z rąk politycznych przeciwników. Nawet więc i w tym jednym wypadku wysunięcie się na czoło człowieka nie-prawicy wynikało z podzielenia się głosów w jej łonie i mogło się zdarzać jak najbardziej wyjątkowo.</p>
---	--

Зібрані свідчення Генрик Яблонський при написанні своєї праці використовував нерівномірно. Найбільш цитованими були розлогі свідчення Валерія Рудницького. Натомість посилання на свідчення Леона Тжецяка та Романа Кнолля, незважаючи на їх високу інформативність, в книзі трапляються лише кілька разів.

Лише частина цих свідчень вціліла й до сьогоднішнього дня зберігається у фондах Центрального військового архіву при Військовому історичному бюро ім. ген. К. Соснковського в колекції рукописів. Частину з них ми пропонуємо увазі читача.

Головним критерієм вибірки була ступінь обізнаності респондента із діяльністю Міністерства польських справ. Найкращою вона була у осіб, що працювали в міністерстві та належали до керівного центру міністерства – правління Польської демократичної централі в Україні. Із шести респондентів, свідчення яких публікуються в перекладі з польської мови, чотири входили до правління Польської демократичної централі в Україні (Роман Кнолль, Владзімеж Редліч, Валеріан Рудницький, Леон Тжецяк), чотири обіймали керівні посади в міністерстві (Станіслав Каліновський, Роман Кнолль, Валеріан Рудницький, Леон Тжецяк) і лише один обіймав у ньому нижчу посаду (Антоніна Кжижановська).

Представлені нижче свідчення розташовані у хронологічній послідовності. Також до них подані короткі уточнюючі коментарі, головним завданням яких є встановлення хронологічних й інституційних маркерів.

### **Проф. Станіслав Каліновський**

(Усне свідчення)

#### I.

Негайно після російської революції в Україні утворився т.зв. Польський Комітет Виконавчий на Русі<sup>6</sup>. Більшість його складу належала до правих елементів. Демократичну опозицію в ньому представляли адв. Мечислав Міцкевич, Станіслав Каліновський та Роман Кнолль. Головою П.К.В. на Р. був Йоахим Бартошевіч. Керівником відділу освіти П.К.В. – Станіслав Каліновський. Приблизно у червні 1917 р. ендеки організували з'їзд<sup>7</sup>, на якому здобули перевагу над лівицею. Через це ліво-демократичні члени

---

<sup>6</sup> Загальноживвана назва створеного 6(19) березня 1917 року Виконавчого комітету Зібрання польських організацій на Русі. Це зібрання також відоме як II з'їзд польських організацій на Русі.

<sup>7</sup> Йдеться про так званий III З'їзд польських організацій на Русі, який проходив у Києві 18–24 червня (1–7 липня) 1917 року.

П.К.В. вийшли з його складу. Керівником відділу освіти П.К.В. після Ст. Каліновського став Йосафат Анджейовський.

Відбувалося все це перед канікулами, а під час канікул повстало українське міністерство<sup>8</sup>. Його творцями були українські соціалісти, які, прагнучи дати національним меншинам справжню автономію, створили міністерство справ меншостей з трьома віце-міністрами у польських, російських та єврейських справах. Українці у цій справі звернулися не до реакційного П.К.В., а до консолідованої ліво-демократичної групи. Віце-міністром польських справ став Мечислав Міцкевич, російських справ – Одинець.

Міністром справ меншостей був українець (його прізвища проф. Каліновський не пам'ятає)<sup>9</sup>, дуже добрий на своїй посаді (арештований при першому приході більшовиків до Києва і невідомо чому не був страчений).

Незабаром три віцеміністерства було перейменовано на міністерства з тими ж людьми на чолі.

Проф. Каліновський увійшов до польського віцеміністерства через місяць після його утворення, оскільки перебував поза Києвом у селі. Прибув до Києва у відповідь на листа від Міцкевича і обійняв посаду керівника відділу освіти. Пізніше, за часів міністерства, відділ був реформований на департамент, так само під керівництвом проф. Каліновського. Керівником відділу початкових шкіл був Генрик Улашин, дійсний професор Познанського університету. Перед цим він також перебував у П.К.В. Після відставки проф. Каліновського з департаменту освіти керував його справами на стадії ліквідації.

Віцеміністром при Міцкевичу був адв. Рудницький, нині відомий як Валерій Ястремб, директор театру водевіль. Мав славу прекрасного оратора, який бездоганно володів українською

---

<sup>8</sup> Помилково йдеться про створений 15 (28) червня Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради.

<sup>9</sup> Мається на увазі секретар міжнаціональних справ Олександр Шульгін.

мовою, робив фурор в Центральній Раді й найбільше зривав оплесків.

Однією з найдосвідченіших співробітниць міністерства від часу його створення (початково віце-секретаріат) була п. Антоніна Кжижановська. Зараз вона працює в Кореспонденційному університеті у Варшаві.

Ставлення до національних меншостей, зокрема в справах культури та освіти, важко уявити кращими. Воно було прекрасним. Цей напрямок представляв перший міністр освіти Стешенко (вбитий в Україні за нез'ясованих обставин). При ньому віце міністром й фактичним технічним керівником міністерства був Петро Іванович Холодний, безмежно прихильний до польської справи. За фахом був фізиком. На еміграції в Польщі користався своїми талантами художника й з того жив. Помер кілька років тому.

Гетьман знищив польське міністерство й організував його ліквідацію. Міцкевич пішов у відставку, а керівником міністерства на стадії ліквідації став адв. Тжецяк. Подав у відставку з міністерства й проф. Каліновський, котрий в серпні 1918 р. виїхав з Києва.

(Свідчення записав Генрик Яблонський, Варшава 19 червня 1933 р.)

## II.

У перших днях березня 1917 р. відбулося зібрання представників польських організацій в Україні<sup>10</sup>. На ньому ендеки мали більшість і могли повністю провадити свою лінію. Але, з огляду на випадки в Росії, вони не мали рішучості ігнорувати демократів, а тому троє з них увійшли до Польського Комітету

---

<sup>10</sup> Мається на увазі так званий I з'їзд польських організацій на Русі, який відбувся в Києві 2(15) березня 1917 року. У підсумку нарад було створено Комітет дев'яти, більшість членів якого належали до київського осередку Польської національно-демократичної партії (ендеки).



Виконавчого. Йдеться про Міцкевича, Каліновського і Кнолля. Рубіж між ендеками і демократами тримав Пересвет-Солтан, який користувався великим авторитетом серед ендеції. Головування у П.К.В. і керівництво його зовнішніми справами до своїх рук взяв Бартошевіч, внутрішніми справами займався Єзерський. Обидва ендеки. Найзапекліша боротьба розгорнулася за відділ освіти. Проти демократичної кандидатури проф. Каліновського ендеція кандидувала Пересвет-Солтана. Проф. Каліновського підтримав редактор “Dziennika Kijowskiego” Едвард Пашковський. Будучи ендеком, він керувався професіоналізмом проф. Каліновського в сфері освіти. Завдяки цій підтримці проф. Каліновський отримав більшість і став керівником відділу освіти П.К.В. Ендеки були незадоволені таким станом речей і було очевидним, що вони скористаються з кожної найближчої можливості, аби вирвати освіту з рук демократів.

Поза Комітетом поважну роль відігравав головний ендек, колись соціаліст-міжнародник (одружений з росіянокою), Зелінський, нині посол до сейму. Цей дієвий і енергійний чоловік був особливо корисним для ендеків. Завдяки йому, Бартошевічу та Єзерському вони тримали руку на пульсі всього польського життя в Україні.

Від моменту входження до складу П.К.В. проф. Каліновський брав участь в засіданнях Комітету разом із найбільш активними його членами – п. Бартошевічем, Єзерським, Пашковським, Міцкевичем, Кноллем. Одночасно проф. Каліновський, в якості представника поляків, брав участь в Раді при кураторі Київського шкільного округу. Після першої революції київським куратором, як росіянин чи вчитель-демократ, став п. Василенко. Його стараннями постала рада, до складу якої входили представники всіх національностей. Окрім представника від українців Стешенка, міністра в майбутньому, до ради увійшов проф. Каліновський. Відразу між Василенком і Стешенком окреслилися суттєві різниці. Їх сутність полягала в тому, що Василенко вважав, що він, як призначений російським урядом куратор, має вирішальний голос. Стешенко виходив із позиції, що тут є Україна і на перший

план мають вийти справи українські й представники українського шкільництва. Тому, коли Стешенко став міністром освіти Василенко пішов у тінь і повернувся на арену лише за Скоропадського.

В червні дещо ослабли радикальні настрої і ендеки вирішили покінчити з демократами. В перших днях липня відбувся з'їзд представників польських організацій в Україні, на якому у відверто насильницькій і агресивній формі демократів атакував Станіслав Грабський. Демократи вийшли з Польського Комітету Виконавчого. Якщо б самі цього не зробили, їх би все одно викинули.

Коли постав польський віцесекретаріат (восени 1917 р. перетворений на міністерство, віцеміністром був п. Рудницький), відбувалися наради з метою порозуміння й досягнення згоди між віцесекретаріатом та Польським Комітетом Виконавчим. Місток порозуміння намагався звести проф. Генрик Улашин, який після розколу залишився у П.К.В. Однак компромісу не було досягнуто, адже віцесекретаріат не планував зрікатися своїх урядових повноважень, а Польський Комітет Виконавчий вважав, що він має більше прав репрезентувати польські інтереси в Україні.

Департамент освіти міністерства польських справ мав складне завдання, оскільки організація роботи відбувалися в такий спосіб, що до шкіл надсилалися листи, а ті мали у відповідь дати згоду й підпорядкуватися польському міністерству. Однак повноцінних контактів, таких як зараз, не було й бути не могло. Не всі польські школи визнали польське міністерство. Ті, котрі перебували під впливами П.К.В. його бойкотували. Коли в 1918 р. польське міністерство в Києві порозумілося з міністерством Королівства Польського в справі визнання свідоцтв (в т.ч. атестатів зрілості) польських шкіл в Україні, було вирішено визнавати в Польщі лише свідоцтва скріплені печаткою Департаменту Освіти (в Києві). Ті школи, які ігнорували польське міністерство, власноруч вирішували питання визнання своїх свідоцтв у Польщі.

В січні відбувся великий всеукраїнський освітній з'їзд в Києві<sup>11</sup>, в якому від імені польського міністерства брали участь керівник департаменту освіти проф. Каліновський і керівник відділу середніх шкіл Міхал Кульчицький, а від імені польського шкільництва п. Жукевіч.

Коли до Києва увійшли більшовики, Міцкевич, Каліновський, Рудницький залишилися в Києві. Двоє перших залишалися у себе вдома, а Рудницький переховувався у проф. Каліновського. У останнього була навіть проведена ревізія, але більшовики навіть не знали ким він був.

Було заарештовано й звільнено Шульгіна. Більшовики організували Комісаріат польських справ, на чолі якого став Івінський (П.П.С. лівиця). Цей комісаріат не був рівноправним з іншим більшовицькими комісаріатами й до складу уряду не входив. Це була нижча інституція, організована для опіки поляків.

Івінський звернувся до колишнього керівництва польського міністерства з пропозицією співпраці, обіцяв проф. Каліновському відділ освіти. Однак всі відмовилися. Пропозицію прийняв лише працівник департаменту освіти польського міністерства Владислав Корсак (П.П.С. правиця), сьогоднішній віцеміністр. Він став керівником відділу освіти.

Коли прийшли німці й призначили Голубовича все повернулося до норми. Міністерство повернулося до того самого приміщення на вул. Хрещатик. Воно було дуже понівеченим, були навіть сліди крові.

Коли відбувся переворот Скоропадського, а прем'єром і міністром освіти став Василенко ситуація змінилася. Приятель поляків Стешенко виїхав до Харкова, там незабаром був замордований.

Його тіло було перевезено до Києва. Між іншим на похороні від імені поляків виступав проф. Каліновський.

---

<sup>11</sup> Мається на увазі Нарада у справі організації народної освіти в Україні, що походила в Києві з 15 по 20 грудня 1917 року (28 грудня 1917 року – 2 січня 1918 року).

Василенко ніби визнавав міністерства меншостей і не хотів їх негайного усунення. Однак незабаром уряд Скоропадського відкрив карти. Було вирішено ліквідувати польське міністерство. Міцкевич відмовився виконувати обов'язки міністра, а з метою ліквідації їх взяв на себе адв. Тжецяк. Після Каліновського департамент освіти прийняв Улашин.

(Свідчення записав Генрик Яблонський, Швідер п/Варшава 28 VIII 1933 р.)

### III.

Проф. Каліновський роз'яснює чому не хотів використовувати титул «директора» департаменту, а завжди підписувався як «керівник». Йшлося про те, аби підкреслити незалежність сфери освіти від віцеміністра. Існував навіть проект створення окремого віцеміністерства культурно-освітніх справ у польському міністерстві (так само як і в єврейському міністерстві). Проект тих двох міністрів не було реалізовано, але проф. Каліновський (котрий мав стати тим віцеміністром) прагнув підпорядковуватися міністру безпосередньо. З огляду на фінансову сторону питання, він у списку урядовців фігурував як віце-директор. Однак це питання не було для проф. Каліновського принциповим.

Після приходу до Києва німців, за часів Голубовича, коли ситуація була непевною, відбувалися суворо конфіденційні наради членів польського міністерства.

У освітніх справах дразливим було питання Університетського Колегіуму<sup>12</sup>. Там були люди з різними настроями, в тому числі негативно налаштовані до українського руху. Тому

---

<sup>12</sup> Мається на увазі Польський Університетський Колегіум в Києві, урочисте відкриття якого відбулося 29 вересня (12 жовтня) 1917 року. Постав у результаті реформування створених 19 березня (1 квітня) 1917 року Вищих польських наукових курсів після завершення весняного семестру.

міністерство не могло офіційно цілковито підтримувати Колегіум. Виділення на нього українських коштів було доволі клопіткою справою.

(Свідчення записав Генрик Яблонський, Швідер 10 вересня 1933 р.)

*Переклад з польської  
Centralne Archiwum Wojskowe, sygn.400.2831, k. 1-9*

### **Антоніна Кжижановська**

(Усне свідчення)

П. Антоніна Кжижановська працювала спочатку в секції Опіки над дітьми Товариства Допомоги Жертвам Війни<sup>13</sup>. В тій справі головна роль належала інж. Можджинському.

В якості діловода вона брала участь в створенні генерального віцесекретаріату польських справ майже від самого початку. Була негайно призначена п. Міцкевичем (можливо за «якийсь» тиждень) після декрету про організацію віцесекретаріату.

Віцесекретаріат організувала Демократична Централь<sup>14</sup>. То було найбільш праве крило польської репрезентації в Українській Центральній Раді: «Не були правими, але і не соціалістами». Контрольований правицею Польський Комітет Виконавчий вороже ставився до польського Міністерства, яке мало претензії на владу над польською громадськістю в Україні. Забутий при організації віцесекретаріату комітет (через свою суспільну позицію) формально втрачав на це право.

---

<sup>13</sup> Йдеться про київський осередок Польського товариства допомоги жертвам війни.

<sup>14</sup> Польська Демократична Централь в Україні. Створена 23 червня (6 липня) 1917 року.

Організаційний період віцесекретаріату (потім секретаріату – міністерства) тривав від липня 1917 р. до серпня 1917 р. включно.

Склад міністерства був наступним:

Мечислав Міцкевич,

Роман Кноль,

Станіслав Каліновський,

Генрик Улашин,

Зенон Петкевіч,

Ян Старчевський (син Євгеніуша, котрий входив до Національно-Незалежницької партії та Демократичної Централі),

Антоніна Кжижановська.

Це всі прізвища, які п. Кжижановська пам'ятає. Сьогодні без жодних документів їй важко пригадати всіх осіб. П. Кжижановська не пам'ятає, коли до складу міністерства увійшов п. Рудницький, але він не був в ньому від початку.

Структура роботи була наступною:

Кноль – загальний департамент (переважно політичні питання).

Каліновський – департамент освіти.

Петкевіч – департамент громадських справ (у самій назві департаменту п. Кжижановська не впевнена)<sup>15</sup>.

Пізніше було створено департамент мистецтва<sup>16</sup>, яким керував музикант п. Велгорський.

П. Кжижановська працювала у департаменті освіти, так само як і п. Генрик Улашин – начальник відділу початкових шкіл. В якості характерної деталі п. Кжижановська наводить випадок, коли проф. Каліновський не хотів приймати титул «директора департаменту», а погоджувався лише на «керівника». Не пам'ятає

---

<sup>15</sup> Йдеться про економічний відділ канцелярії віце-секретаріату польських справ секретаріату міжнаціональних відносин.

<sup>16</sup> Йдеться про створений після реорганізації віце-секретаріату польських справ на окремий секретаріат один із відділів департаменту освіти – відділ культури та мистецтва або відділ техніки і прикладного мистецтва.

аргументів цього, лишень знає, що вони були важливими і слушними.

Сьогодні п. Кжижановська вже не орієнтується у загальних справах, оскільки й тоді була цілком зануреною в справи департаменту освіти. З тих стосунків добре пам'ятає лише те, що ставлення українців було дуже прихильним. «Не пригадую тертя між нами й українцями в культурних справах» – говорить п. Кжижановська. «Українці ніколи не робили жодних труднощів для коштів на польську школу». Вони займали позицію, що для поляків має бути польська школа із польським адмініструванням. Ставлення українців до поляків було якнайприязнішим.

Згадавши польсько-українські тертя, п. Кжижановська стверджує, що вони мали економічне підгрунття. Захоплені ідеєю соціалізації землі українці відбирали її у власників, не роблячи при цьому різниці між поміщиками українцями та поляками. Натомість їх не цікавило, в який спосіб національності управляли сферою культури.

В справах економіки польське міністерство мало право видавати посвідки, що дозволяли вільно виїздити, навіть із майном та пожитками, наприклад, до міста. Це було дуже корисним для поміщиків, що тікали із сіл.

Від часу приходу німців ситуація суттєво погіршилася. Німці не чинили жодних спеціальних переслідувань. Але вся діяльність міністерства трималася на співпраці з українцями. Вони ж у тій ситуації не багато що вирішували. Голубович був людиною значно меншого масштабу ніж Винниченко. І був маріонеткою в руках німців. Загал українців був негативно налаштованим до німців, але, незважаючи на це, ніхто не рахувався із українською владою. Аби при перевірці особистих документів німці не мали клопоту з українською мовою, вони заповнювалися німецькою та українською. За німецьких часів погіршилася й комунікація з провінцією. П. Улашин виїхав до Умані й затримався там на місяць, хоча як заступник п. Каліновського був конче потрібним у Києві.

Робота департаменту освіти утруднювалася й тим, що на провінції не було власних філій. Були лише виїзні інструктори. При київському кураторстві<sup>17</sup> був польський відділ, який завжди співпрацював із департаментом освіти. З'єднувальною ланкою був п. Кульчицький. Мацеж шкільна<sup>18</sup> також працювала у порозумінні з міністерством. До міністерства часто приходив її голова п. Вількошевський.

За часів Гетьмана Скоропадського покращень не відбулося, ситуація постійно погіршувалася. Після відставки п. Міцкевича його посаду зайняв п. Тжецяк або Третяк.

П. Каліновський виїхав з Києва до Королівства близько 10 серпня. Рівно через місяць до Галичини виїхала п. Кжижановська. Існували організації та установи, які сприяли поверненню до Польщі, але п. Кжижановська не скористалася їх послугами, оскільки був інший кращий спосіб. Якщо хтось мав родину в краю, то вона мала змогу вивезти його до себе. Так було і з п. Кжижановською.

В справах польських організацій в Україні добре орієнтується п. Леопольд Мьяновський, колишній член Польського Комітету Виконавчого, а нині власник маєтку Голуби на Волині.

(Свідчення записав Генрик Яблонський. Варшава 22-VI-1933 р.)

*Переклад з польської  
Centralne Archiwum Wojskowe, sygn.400.2854, k. 1-4*

---

<sup>17</sup> Мається на увазі Рада при кураторі Київського шкільного округу.

<sup>18</sup> Йдеться про «Мацеж польську землі Київської», перші організаційні збори якої були проведені 19 червня (2 липня) 1917 року в ході проведення III з'їзду польських організацій на Русі.



## **Адв. Владзімеж Редліч**

(Усне свідчення)

14 вересня 1914 р. постав конспіративний і діючий в незалежницькому дусі «Польський Союз Політичний». Він мав тісні контакти з П.О.В. та П.П.С. Головою П.С.П. був Димітр Шаржинський. Адв. Редліч мав підтримувати контакт з іншими організаціями і керувати всією зовнішньої політикою союзу. Будучи поручиком, п. В. Редліч під час революції став головою полкового комітету 4 запасного полку в Житомирі. Незважаючи на це, він продовжував співпрацювати із Союзом й залишався на своїй посаді. В полку він підтримував український рух, який був противагою все більш поширеним більшовизму й анархії. В 1917 р. з ініціативи таємного П.С.П. утворилося його явне представництво – «Польський Демократичний Союз»<sup>19</sup>.

Одночасно невідомий на загал Пол. Союз. Пол. організовує під різноманітними гаслами і назвами розрізнені групи людей, які залишалося лише з'єднати для незалежницької роботи.

В такий спосіб люди відмінного типу, різноманітних політичних переконань створили нові групи і групки, які мали ті чи інші цілі, але над ними всіма існувала головна мета – робота для незалежності.

Завдячуючи такому підходу можна було до організації долучати корисних людей, які боялися конспіративної роботи. Чимало людей з тих дійсно дієвих груп не знали, що окрім їх правління існує режисер всіх ініціатив – Польський Союз Політичний.

Коли готувався червневий (липневий у 1917 р.) з'їзд польських організацій на Русі дійшло до порозуміння між ендецією та Союзом. Обидві організації мали мати рівнозначний голос на з'їзді. Однак перед самим з'їздом ендеки повідомили, що

---

<sup>19</sup> Створений 26 березня (8 квітня) 1917 року. Головою правління був Євгеніуш Старчевський.

зголосилася нова організація й потрібно їй надати голос. То була підставна ендецька групка. Подібним способом на те відповідали демократи й почалося дивне дійство: з обох сторін щораз створювалися нові партії.

В результаті, з'їзд розколовся, а демократичні групи створили «Демократичну Централь».

На самому з'їзді п. В. Редліч не був і в його роботі участі не брав. Однак як один з найбільш активних членів Польського Союзу Політичного добре знає передуючі йому факти й історію постановня Демократичної Централі.

З огляду на широкі обізнаність і контакти з іншими різними угрупованнями польськими, українськими та навіть російськими адвоката та тодішнього поручика Редліча було висунуто як кандидата на ген. віцесекретаря польських справ. При цьому частково спрацьовувало й бажання витягти його з війська.

Однак зробити цього не вдалося хоча б тому, що у війську п. Редліч був надзвичайно потрібним і цінним адже тримав свій полк залізною рукою.

П. адв. Редліч роз'ясняє, що в справі польського війська серед демократів були поважні тертя. Скапський, який перебував у Петербурзі, нібито за розпорядженням Пілсудського, заперечував наміри створення польського війська в Росії. В Києві ж заперечували його. Дійшло навіть до конфлікту між Скапським та «Йотом» – Бромірським.

В січні 1918 р. Редліч залишив військо і був залучений до Українського міністерства справедливості як постійний (єдиний) член Кодифікаційної Комісії. Також там працював Конрад Димовський.

У такий спосіб Редліч міг брати участь у всіх міністерських нарадах й завжди орієнтуватися в пануючому курсі щодо поляків. Отже, не маючи офіційного відношення до польського міністерства, він міг працювати на користь польської справи.

Під час нашестя більшовиків на Київ мін. справедливості Ткаченко призначив адв. Редліча головою спеціального суду над заарештованими більшовиками. В день вступу більшовиків до

Києва в театрі Соловйова відбувалося засідання суду. Одначе вже снаряди падали так густо, що п. Редліч постановив розпустити суд. В той же час комендант Києва Ковенко запитав у нього, що робити із заарештованими. Коли п. Редліч повідомив його, що не може винести жодного рішення, українці підсудних розстріляли.

Після повернення Центральної Ради до Києва п. Редліч теж повернувся до міста й обіймав ту ж посаду навіть за правління гетьмана. Пізніше залишив її з власної волі.

(Свідчення записав Генрик Яблонський. Варшава 20 вересня 1933 р.)

*Переклад з польської  
Centralne Archiwum Wojskowe, sygn.400.2836, k. 1-3*

### **Адв. Леон Тжецяк**

(Усне свідчення)

П. Тжецяк пояснює умови формування наявного джерельного матеріалу. Вже після ліквідації міністерства до нього прийшов комендант Києва й поводився аж занадто зухвало. Через це навіть виникла сварка і той українець постановив відібрати у Тжецяка цілий його архів. Того самого дня адв. Тжецяк виїхав з Києва. Наявні зараз матеріали були зібрані у цілком випадковий спосіб.

У 1914 р. постав таємний Польський Союз Політичний на чолі з Димітром Шаржинським та Романом Кноллем. Єдиною метою Союзу була незалежність Польщі й громадив він людей різних суспільних поглядів. Тжецяк не входив до грона засновників, оскільки все більше був зайнятий справами своїх клієнтів. Однак незабаром після створення Польського Союзу Політичного він був до нього залучений.

Із плином часу стала зрозумілою життєва необхідність прийняття конкретної громадської програми. Одночасно приїхав всіма шанований Євгеніуш Старчевський. Стало відомо, що до П.С.П.

він не увійде. Тому за участі Старчевського було створено Демократичний Союз. Хоча П.С.П. й не було розпущено, всі його члени увійшли до Демократичного Союз як до своєї філії. Від цього Союзу адв. Тжецяк був обраний делегатом на з'їзд польських організацій, який відбувся у Києві в червні 1917 р.

Коли після промови Грабського демократичні угруповання залишили з'їзд, вони зібралися у помешканні адв. Тжецяка. До них приєднався і Януш Радзивілл, котрий намагався залагодити ситуацію. На цій нараді постала т.зв. Демократична Централь, яка об'єднувала всі демократичні сили. Союз Політичний хоча й не перестав існувати офіційно, фактично призупинив діяльність. Керівництво життям польської демократії в Україні перейняла Централь.

Незважаючи на це, демократи не обмежилися рамками Централі й вирішили не залишати рядів жодної організації аби протидіяти крайнім ініціативам як лівиці, так і правиці. Для цього ж, за пропозицією Старчевського, демократи не гралися у окремішність й брали участь у всіх організаціях, де можна було реально працювати.

Керуючись цим гаслом «реальної праці» адв. Тжецяк вступив до «Польського Комітету Боротьби з Анархією»<sup>20</sup>. Увійшов навіть до його правління. Однак незабаром змушений був вийти, оскільки не міг співпрацювати з реакційною більшістю, яка встановила контроль над Комітетом. Одним з головних пунктів конфлікту було бажання більшості Комітету використовувати польське військо для боротьби з селянами.

Справа польського війська також значною мірою розділяла польську громадськість. Одні виступали за його створення. Інші боялися, що польські підрозділи на чолі з реакційними офіцерами перетворяться на охорону поміщицьких маєтків й використають зброю проти селян, вибудовуючи в такий спосіб польсько-український антагонізм, якого хотілося б уникнути. Однак це була лишень другорядна причина. Справжня причина знахо-

---

<sup>20</sup> Створений восени 1917 року. Очоловав Здіслав Грохольський.

дилася глибше і до сьогодні не до кінця зрозуміла адв. Тжецяку. Як він сьогодні вважає, Пілсудський був прихильником створення польської збройної сили в Україні. Однак в Україну розпорядження доходили через Петербург від керівників демократичного руху, які виступали проти створення польського війська. Тоді Скапський і Ростворовський посилалися на накази брига. Пілсудського. Сьогодні важко стверджувати як було насправді, але фактом залишається те, що багато демократів всупереч власним бажанням виступали проти створення польського війська в Україні. П. Тжецяк пригадує як зустрів у Києві п. Станіслава Зелінського, одного з керівників ендеків, котрий стверджував, що Пілсудський підтримує ідею створення війська й фактично виступає за те, що говорили ендеки. У відповідності до проголошених гасел демократи висловлювалися й на з'їзді військових поляків у Петрограді.

Заслугою Централі було й те, що вона сама звернулася до Української Центральної Ради з вимогою створити польську автономію. Офіційна громадська програма Централі було досить радикальною, хоча значною мірою це була лише вивіска, зумовлена революційними часами.

Однак ця програма дозволила Централі займати відповідну позицію й уможливила встановлення контролю над міністерством польських справ. П. Тжецяк брав участь в роботі міністерства («генерального секретаріату») від самого початку й до кінця, а тому міг зблизька спостерігати за урядовими українсько-польськими стосунками. Він має враження, що українці ту польську автономію робили з примусу. З одного боку дух революції, а з другого, – їх боротьба з росіянами, примушували їх рахуватися з як-не-як сильною польською меншістю. Це стає ще більш зрозумілим з огляду на відсутність польсько-української координації на економічному й соціальному тлі. Коли Центральна Рада ухвалила конфіскацію землі, навіть демократи виступили проти цього надзвичайно гостро.

Польське міністерство мало виключну політичну вагу. Воно хотіло стримати антипольські тенденції в українському уряді,

здійснювати полонофільський вплив на центральні органи державної влади й отримувати кошти на потреби польських організацій. Міністерство не мало часу на організацію роботи й тому цілком свідомо не бруднило Польський Комітет Виконавчий у цій праці й по можливості сприяла його діяльності. Зумовлювалося це переважно тим, що поляки вважали той момент тимчасовим і не приділяли Україні значної ваги. Кноль, який спочатку працював у Міністерстві в Києві, досить швидко вирішив залишити цю роботу й поїхати до Петербургу аби співпрацювати з Ледніцьким. А він між іншим був одним з керівників Централі й відігравав значну роль в тогочасній політичній роботі.

Коли польсько-українські тертя на політичному ґрунті зросли, у відставку пішли міністр і віцеміністр. Керівництво міністерством в якості «фахівця» до своїх рук взяв Тжецяк. В такий спосіб підкреслювалося, що поляки не мають в міністерстві жодного політичного представництва, яке б співпрацювало з українцями, а міністерство є лише національною організацією, що перебуває в таборі політичного життя України.

До Скоропадського демократи ставилися неприязно. Його уряд, знищивши автономію національних меншин, не зберіг і польського міністерства.

(Свідчення записав Генрик Яблонський. Варшава 22 вересня 1933 р.)

*Переклад з польської  
Centralne Archiwum Wojskowe, sygn.400.2838, k. 1-5*

### **Валерій Ястрембець-Рудницький**

(Усне свідчення)

Від моменту вибуху війни постав Польський Союз Політичний, котрий керував незалежницьким рухом впродовж всієї війни. Після вибуху революції в Росії Союз переродився у т.зв.

Польську Демократичну Централь, яка відіграла значну роль в громадському житті поляків в Україні.

З моменту вибуху революції українці створили т.зв. Українську Центральну Раду, яка мала виконувати роль їх найвищої національної влади. Коли з плином часу стало зрозумілим, що Центральна Рада може і повинна стати найвищою територіальною владою, постало питання доповнення її представниками національних меншин.

Українсько-польські контакти до того часу були доволі активними й цілком відрізнялися від тих, що були в Галичині. Панувала цілковита гармонія в співжитті обох національностей і дуже часто поляки [пропущене слово] українців проти Росії. Особливо показовим є те, що багато поляків перед війною, не бажаючи говорити в офіційних закладах російською мовою, промовляли українською (при тому, що росіяни, як відомо, не визнавали окремішності української мови).

Лише під час війни, після приїзду Станіслава Грабського, серед ендеції поширилася українофобія. Для решти громадськості галицькі антипатії були цілком незрозумілими. У міській раді Києва поляки найчастіше виступали разом з українськими клубами. У всіх національних нарадах поляків брали участь українці і навпаки. Однак у національному з'їзді<sup>21</sup> в Києві поляки брали участь лише в якості гостей, оскільки підкреслювали своє перебування за межами російської імперії. Від імені поляків виступав Кнолль, а від імені литвинів – Вальдемарас. Українці принципово не втручалися до справи розподілу мандатів, однак провадили закулісну гру аби по можливості увійшли ліві сили. Польські соціалісти відразу погодилися на участь в Центральній Раді. Справа решти мандатів передавалася Польському Комітету Виконавчому. Але ендеки категорично відмовилися від участі.

В лоні Польської Демократичної Централі початково теж не було єдності в справі участі в роботі Центральної Ради, однак

---

<sup>21</sup> Йдеться про З'їзд поневолених народів Росії, що відбувся в Києві 8(21) – 15(28) вересня 1917 року.

після тривалих роздумів в Централі було вирішено прийняти запропоновані місця. Делегатами до Великої Ради були адв. Валерій Рудницький, Роман Кнолль і Старчевський, до Малої Ради – Рудницький. При цьому слід зазначити, що п. Рудницький одразу після входження до Центральної Ради, завдяки своїм сильним ораторським здібностям, увійшов до грона найвидатніших членів. Прекрасною літературною мовою (українською) п. Рудницького публічно захоплювався голова Центральної Ради проф. Грушевський. Відтоді поляки брали активну участь у всіх починаннях найвищої української влади.

Коли розпочалися переговори між українським та російським урядами (останній репрезентували Керенський, Церетелі та Маклаковіч<sup>22</sup>) п. Рудницький в якості одного з делегатів Центральної Ради брав участь в дебатах, що тривали п'ять днів і ночей. Здається, що брали в них участь представники й інших польських партій, які долучилися до Центральної Ради. Йдеться про Владислава Корсака – П.П.С. рев.фр. і адв. Дурач – П.П.С. лів. Характерно, що всі поляки категорично висловилися за незалежність України, і це в той час, коли багато видатних українських діячів прагнуло лише федеративно-автономного устрою.

Негайно після цього Центральна Рада задекларувала необхідність створення міністерств для єврейських, польських і російських справ. Спочатку було створено лише два перших, адже впродовж тривалого часу росіяни не могли змиритися з думкою, що в Україні їм відводиться другорядна роль. Тому й долучатися до уряду не хотіли.

П. Рудницький на міністра польських справ висунув кандидатуру заступника голови Польської Демократичної Централі Мечислава Міцкевича. Ця кандидатура була схвалена, а посаду віцеміністра доручено п. Рудницькому, який при цьому зберіг мандат делегата Польської Демократичної Централі у Централь-

---

<sup>22</sup> Подано хибне прізвище замість Михайла Терещенка – міністра закордонних справ у Тимчасовому уряді Росії.



ній Раді. В такі кадровій розстановці був елемент гри. Міцкевич був одним із найбільш поміркованих в Централі, а тому міг кокетувати з очолюваною ендецією польською правницею. Рудницький був більш радикальним, мав тісні контакти з лівицею та українцями й мав ефективно використати їх. Це знайшло відбиття в середині міністерства: Міцкевич спирався на Тжецяка, який фактично ним керував, а Рудницький спирався на секретаря віцеміністерства В. Корсака. Не можна також оминати увагою той факт, що у всіх ініціативах демократів провідну роль відігравав Евг. Старчевський. Він був дійсним теоретиком Централі, задавав тон в роботі цілої тієї групи і в міністерстві, багато вирішував, не обіймаючи жодних посад.

Варто зазначити, що міністерські посади обіймало багато соціалістів. Загалом існувала велика злагода Централі з польською лівицею. Зумовлювалося це тим, що демократи не цуралися слабких соціалістів, з котрими багатьох з них зв'язували персональні симпатії або й приязнь. Зрештою, це давало міністерству ширшу підтримку. Натомість ендеція становила реальну силу. З нею треба було рахуватися й остерігатися. Вона цілком заперечувала відкриття польського міністерства.

Поділ праці в міністерстві був наступним: внутрішніми справами міністерства займався Міцкевич, всіма зовнішніми – Рудницький. Окрім цього в самому міністерстві Міцкевич особливо цікавився департаментом Тжецяка (департ. канцелярії), водночас Рудницький мав впливи на департаменти Каліновського та Рожневіча, тобто освіти й національного самоврядування.

Найкраще працював департамент освіти. Він отримував кредити на шкільництво, театр і т.д. Окрім того через постійну мінливість ситуації, цілком закономірну в революційні часи, міністерство займалося поточним порятунком польського майна. Охочим полякам видавалися посвідчення, що їх власність становить культурну цінність й охороняється владою. До певного часу, поки українське село не піддалося цілковитій анархії, це допомагало. Провадженою з далеким прицілом статистичною роботою керував З. Петкевіч.

З лона міністерства польських справ, при активній участі п. Рудницького, вийшов проект національно-культурної автономії. Цей проект розглядався спеціальною комісією, сформованою з професорів київського університету. Вони визнали його за перше логічне розв'язання проблеми меншостей. Однак Центральна Рада, з огляду на шовіністичні групи української громадськості, не могла публічно цілком згодитися з тим проектом. Тому в універсалі про самоуправління національних меншостей не було вміщено всі пункти польського проекту. Тим не менше їх було враховано у виконавчому розпорядженні до універсалу. Лише ці два акти представляють цілісність проекту. Питання національно-культурного самоврядування форсував у Центральній Раді п. Рудницький. Його триденна праця не була марною.

Тільки одного разу міністерство звернулося із запитом до Центральної Ради. Відбулося це після вбивства кн. Сангушка. Очевидно, що цей запит, попередньо підготований в порозумінні з міністерством, був лише тактичним кроком.

Був лише один більш серйозний конфлікт між Демократичною Централлю, а затим і міністерством, та Центральною Радою. Коли було ухвалено закон про конфіскацію поміщицького землеволодіння, Централь виступила з гострим протестом. Водночас вона зазначала, що не захищає польських землевласників й згоджується на конфіскації, але за умови, що здобута польською кров'ю земля має відійти польським селянам. В такий спосіб актуалізувалася концепція надбання нації. Така позиція викликала обурення, з одного боку, Івїнського (П.П.С. – лівиця), а ще більше з боку Польського Комітету Виконавчого. З Івїнським конфлікт був скоріш тактичним, а не принциповим. Він не зовсім щиро говорив про «буржуазні відмовки». Натомість ендеція зайняла рішучо ворожу позицію.

У всіх цих випадках позицію міністерства представляв п. Рудницький. Він також завжди виступав у Центральній Раді як представник міністерства. В грудні 1917 р. він був одним із делегатів українського уряду на переговорах із наступаючими на Київ більшовиками. Окрім п. Рудницького делегатами були

Голубович і Порш. З тих часів п. Рудницький розповідає багато цікавих подробиць про нестійкість українських полків, котрі боронили Київ. В залежності від настрою поточного моменту, від виголошеної їм промови, вони переходили то на один, то на інший бік. Впродовж дня вони кілька разів змінювали свою орієнтацію. Кілька разів до тих полків, для підтримки бойового духу, їздив і п. Рудницький.

Коли більшовики увійшли до Києва п. Рудницького від їх переслідувань врятував літературний псевдонім Ястрембець.

З Центральної Ради п. Рудницький вийшов на знак протесту Централі Демократичної проти укладання миру між українцями та німцями в Бресті Литовському.

В обширній декларації, адресованій Центральній Раді, п. Рудницький роз'яснював свою позицію. Він стверджував, що всі питання кордону можуть бути вирішені лише шляхом порозуміння суверенних, незалежних і зацікавлених сторін. Натомість в Бресті не було представництва від Польщі.

Незважаючи на це, Централь не припинила своєї участі в роботі міністерства польських справ й залишила в ньому всіх своїх людей.

Такий стан речей тривав однак недовго. Незабаром німці підтримали переворот Скоропадського, котрий знищив міністерства меншостей.

Зрештою Демократична Централь відверто вороже ставилася до Скоропадського. Він вважався креатурою німців, а окрім того росіянином, а не українцем. Це було таким собі рукостисканням німців та росіян через живе тіло Польщі. Ендеція, а особливо її землевласницькі кола, ставилася до Скоропадського дуже прихильно. Однак слід відзначити, що ортодоксальні ендеки (з проф. Грабським на чолі), головним чином галичани, не ангажувалися надмірно в тій приязні.

Коли восени 1918 р. уряд Скоропадського впав і влада перейшла до рук т.зв. Директорії на чолі з Петлюрою, ситуація зазнала докорінних змін. Українці мали рахуватися з все більш популярними більшовицькими гаслами й пішли на поважну

радикалізацію своєї програми. Вони зайняли ворожу позицію щодо національних меншостей й не відродили міністерств. Через кілька місяців Директорія була повалена, а Київ знову захопили більшовики.

В період більшовицьких урядів в Україні діяльність п. Рудницького зосереджувалася в Товаристві Охорони Пам'яток<sup>23</sup>. На чолі того товариства стали п.п. З. Петкевіч, Вілкбіцкі та Рудницький. Завдяки їх старанням було врятовано від загибелі багато пам'яток польської культури.

Треба зазначити, що під кінець 1918 року дійшло до порозуміння між Демократичною Централлю та Польським Комітетом Виконавчим. Зумовило це дві причини. Перша – консолідуюча діяльність польського посла<sup>24</sup>, висланого Регентською Радою в Україну. Він прибув під кінець правління Скоропадського. Налезав до консервативних кіл, пов'язаних із Янушем Радзивіллою і мав контакти в обох таборах польської громадськості в Україні.

Але більш важливою спонукою до консолідації був тиск близької більшовицької небезпеки. Польський Комітет Виконавчий, відправивши Централі запрошення до співпраці, першим простягнув руку до порозуміння. Тоді вже не було часу на розмови про політику, доводилося гуртуватися для рятування польської власності.

(Свідчення записав Генрик Яблонський, Варшава 1933 р.)

*Переклад з польської  
Centralne Archiwum Wojskowe, sygn.400.2837, k. 1-8*

---

<sup>23</sup> Ймовірно мається на увазі створене 25 березня (7 квітня) 1917 року Товариство опіки над пам'ятками минулого на Русі на чолі з Францішеком Потоцьким.

<sup>24</sup> Йдеться про Станіслава Ваньковича, який на початку жовтня 1918 року був призначеним головою Королівсько-Польської дипломатичної місії в Україні.

## **Мін. Роман Кнолль**

(Усна реляція)

Незалежницькі організації виникли на студентському ґрунті. Університетська молодь у передвоєнну добу була згрупована в дві організації: лівій соціалістичний «Корпорації» й ендецькій «Полонії», що постала з відламу першої. Серед студентських кіл, пов'язаних із Корпорацією, близько 1908 р. почалися перші проби незалежницької роботи. Абсолютно спонтанно й незалежно від себе повстали два гуртки. Це в значній мірі зумовлювалося настроями, які серед польської молоді породила анексія Австрією Боснії та Герцеговини. На чолі першого гуртка, який переважно складався із старших, стояли Шаржинський, Бромірський, Жукевич, Пьотр Хойновський. Другим керували Кнолль, Міцкевич, Янковський, Матяш, Станіслав Цеценювський і Владислав Ярошевич. Перші контакти з Галичиною встановив гурток Шаржинського. Він навіть мав представництво на з'їзді у Закопаному. Незабаром обидва київських гуртка об'єдналися й підпорядкувалися галицьким незалежницьким організаціям. Від них до України почали прибувати численні емісари та інструктори.

З-поміж найбільш знаних слід назвати Славка, Міхала Сулькевича (Татара) Олдаковського. З плином часу та співпраця набула організаційних форм і в Києві постала філія галицької Партії Незалежників.

Перед самою війною, на підстав інструкції з Галичини, в середині Кола було створено Союз Чинної Боротьби. Його очолили Бромірський і Вархаловський, тоді ж були залучені Гуляницький і Юзевський. Однак все коло, яке займалося виключно політикою, не було залучене до тієї справи. Бойова група мала свої завдання діяльності.

Початок війни обірвав контакти із Галичиною. Філія була дезорієнтована, мусила контактувати з Варшавою для отримання інструкцій. Оскільки й II-гі відділи<sup>25</sup> воюючих країн почали діяльність, працювати ставало щораз складніше.

---

<sup>25</sup> Швидше за все маються на увазі органи розвідки та контррозвідки.

Восени 1914 р. постав напівлегальний Польський Союз Політичний. До нього увійшли й наші люди – Войцех Свенто-славський (нині професор Варшавської політехніки), Редліч, Сяножецький. Двома головними осередками того Союзу були Київ та Поділля. Для підтримки контактів з незалежницькими групами до Варшави було вислано Романа Кноля. Тут він застав Скапського з Петербургу та Плевінського з Любліна. Вони прагнули об'єднання всіх незалежницьких партій, хоча це в той час було, без сумніву, неможливою справою. Однак тоді молоді й недосвідчені діячі цього не розуміли. Було налагоджено контакти із близьким до російських кадетів Ледніцьким, Бабянським, Скапським, Щербатовичем. Однак між тими двома групами польських демократів – російською та українською були суттєві розбіжності. Демократи, що перебували в Україні, займали виразно антиросійські позиції. Головною їх мрією було розбиття російської імперії, яка була найбільшою перепоною на шляху до незалежності Польщі. Натомість згадана вище група Ледніцького була просякнута ліберальними ідеалами й навпаки прагнула співпраці з російськими демократами.

Через ці розбіжності про справжнє об'єднання двох таборів досить важко говорити. Комунікація з краєм та керівництво незалежницькою акцією були дуже слабкими й здійснювалися лише обхідним шляхом через Швецію.

Союз Чинної Боротьби отримував інструкції безпосередньо з Легіонів але лише в першій фазі війни та й то завдяки тому, що Бромірський дістався Легіонів й перебував у їх складі аж до Кельце. Коли легіоністи залишили Кельце, Бромірський залишився й спокійно повернувся до банку, в якому працював. Але він не привіз жодних інструкцій, що стосувалися б ширшої політичної діяльності.

Аж до вибуху революції контакт з українцями були дуже поверховим. Організація послідовно його не підтримувала, але цим займалися окремі люди, як напр. Редліч. Зусилля тих окремих осіб були цілком самостійними і не могли стосуватися в жодному випадку напр. Польського Союзу Політичного.

Після вибуху революції було створено т.зв. Демократичну Централь. До неї доєдналися нові люди – Улашин, Валігурський, Євгеніуш Старчевський, які до того часу не хотіли брати участі в таємній роботі.

Для послаблення впливів демократів Станіслав Грабський у червні 1917 р. вирішив створити щось на зразок Міжпартійного Комітету. Це відповідало сталій тактиці ендеції, яка завжди любила оточувати себе «надпартійною молоддю». Зрештою ця акція на терені України зазнала поразки, хоч це й не перешкодило її реалізації у Петербурзі.

До українського руху, який в той час набирив ваги, демократи поставилися дуже прихильно. Той українофілізм зумовлювався найперше антиросійськими настроями. При цьому провідною ідеєю була тенденція розбиття російської імперії. Майбутні труднощі польсько-українського співжиття не враховувалися. Побутувала думка, що постання незалежної України ослабить позиції тодішнього українського «П'ємонту» – Східної Галичини. Саме тому орган демократів «Gazeta Narodowa», якою керували Урсин Замараєв і Тадеуш Гаштецький, постійно виступала з концепцією незалежної України. Самі поляки займали позицію повного розриву з Росією. Тому на з'їзді неросійських народів Росії представник поляків п. Р. Кнолль брав участь лише в якості гостя, на чому й наголосив у своєму виступі. Тим не менше Демократична Централь почувалася покликаною до участі в житті України. Вона займалася організацією віцесекретаріату польських справ в складі національного секретаріату на чолі з Шульгіним. Віцесекретарем став Мечислав Міцкевич, а його заступником Роман Кнолль. Зовсім незабаром, вже восени 1917 р., п. Кнолль переїхав до Петрограду аби працювати при Ледніцькому. Його місце у секретаріаті охоче зайняв Валерій Рудницький. Все це відбувалося одразу після скандалу, що був викликаний оголошенням Українською Центральною Радою Універсалу про конфіскацію і соціалізацію землі. Однак це не був головний привід виїзду. До цього кроку п. Кнолля схилив Євгеніуш Старчевський, оскільки київські демократи були

незадоволені діяльністю Ледніцького і прагнули послати когось із молодих і енергійних діячів аби скеровував його діяльність.

З 1 січня 1918 р. п. Кноль перейшов до представництва Регентської Ради, а після приїзду до Варшави керував Східним відділом Департаменту.

П. мін. Кноль стверджує, що справа створення польського війська в Україні має різні аспекти і є дуже складною. Після революції демократи зайняли позицію, яка відповідала інструкціям з краю. Вони ж наказували не створювати війська. З іншого боку поставало питання: яким має бути створене польське військо – антинімецьким чи антиросійським? В краю демократичні політики на чолі з бриг. Пілсудським виступали за пасивізм. В Україні перемогла радше теза активізму з ідеєю створення «оборонного валу проти москалізму». Між військовими, як напр. Рачкевіч, й політиками виникли суттєві тертя. Цілком зрозуміло, що при цьому важливу роль відігравали психологічні моменти. Після перебування впродовж кількох років в російській армії військові поляки прагнули створення польських підрозділів. В результаті розпочався ексцентричний «екстрапольський маскаррад»: стрічки, конфедератки, значки. І хоча все це було в тих умовах зрозумілим, але все ж дратувало спокійних впродовж тривалого часу політиків. Врешті-решт слід зазначити, що і французький штаб пригоршнями викидав гроші на те, аби втримати російський фронт і в такий спосіб зв'язати німецькі сили на сході. Незважаючи на всі ці розбіжності й тертя, все ж створювалися різноманітні польські підрозділи, як реакційні, так і більшовицькі. Все залежало від людей, які їх створювали.

*Переклад з польської  
Centralne Archiwum Wojskowe, sygn.400.2832, k. 1-6*